

**КРИВОРОЖСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ**

**ПРОБЛЕМЫ СОЦИОДИАГНОСТИКИ
В ПЕРЕХОДНЫЙ ПЕРИОД
(Материалы международной конференции)**

Кривой Рог — 1996

ПРО МЕХАНІЗМ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУГИ В ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД

В умовах перехідного періоду вкрай важливою та своєчасною є діагностика такого суспільного явища як **соціально-напруга**. Це пояснюється двома причинами. По-перше, обмеженістю соціальних розробок щодо цього процесу в кризових умовах; по-друге, гострою необхідністю з'ясування не тільки загальних, але й специфічних особливостей цього явища, а також негативних наслідків, які можуть мати руйнівний характер для українського суспільства.

Соціальна напруга являє собою складний, багатоаспектний процес, який функціонує за особливими законами та принципами і виконує в суспільстві неоднозначну роль, котра визначається масштабами кризи і темпами економічних змін.

Спробуємо з'ясувати причини соціальної напруги, її носіїв, механізм, рівні та сфери функціонування в умовах перехідного періоду, а також можливі наслідки цього явища.

Вдалу спробу дослідити феномен соціальної напруги одним із перших зробив російський соціолог Рукавішников О.Г. /Див: Рукавішников В.О. Социальная напряженность. //Диалог, 1990. - № 8. - с.6-11; Рукавишников В.О. Пик напряженности под знаком белого коня.// Социс., 1990. - № 10. - с. 12-25./

Під соціальною напругою він розуміє особливий стан суспільного життя, який відрізняється загостренням внутрішніх протиріч об'єктивного та суб'єктивного характеру і має три стадії свого розвитку. Перша стадія характеризується прихованим від сторонніх незадоволенням та стурбованістю, а пізніше /друга стадія/ - усвідомленням ненормальності звичного способу життя. Остання - третя стадія - це зменшення напруги і поступове зникнення характерних для цього стану життя рис. Не відкидаючи цю позицію повністю, все ж таки спробуємо висловити свої міркування щодо тлумачення цього феномену.

По-перше, ми розглядаємо соціальну напругу не тільки як стан загострення внутрішніх протиріч, а як **силу** у **характеристичу**, насамперед, громадянського суспільства. А це означає, що в періоди структурних перебудов, радикальних змін /економічних чи політичних/ в будь-якому суспільстві формуються і починають себе виявляти **внутрішні сили**, тобто такі соціальні су-

б"екти, які незадоволені, адже не можуть /або не хочуть/ пристосуватися до змін чи руйнації звичного способу життєдіяльності.

Соціальна напруга є характерною рисою суспільного а не приватного життя, хоча її наслідки суттєво відбиваються на останньому. Як будь-яке соціальне явище, вона має два основні рівні свого існування: мікрорівень - це трудовий колектив або громадська чи політична організація і макрорівень - регіон, область, республіка, країна, навіть, континент. На мікрорівні, як правило, носіями соціальної напруги можуть бути окремі особистості, соціальні групи та прошарки. На макрорівні - соціальні спільноти: територіальні, етнічні, великі соціально-демографічні та соціально-професійні групи, а також політичні партії. Цілком зрозуміло, що сферами зародження та існування соціальної напруги є економіка та політика.

По-друге, вважаємо, що соціальна напруга - це не тимчасове явище, яке є тільки "індикатором соціальної кризи" і завершується конфліктом, а - перманентний процес, в якому перша і третя фаза мають латентний характер, а друга - проміжна - має зовнішній вияв у формі конфлікту. Тобто, конфлікт сам по собі не знімає повністю соціальну напругу, а примушує її носіїв, інтереси котрих не були реалізовані під час його вщухання, вгамувати своє незадоволення та приховати на деякий час свої справжні прагнення.

Коротко розглянемо механізм кожної фази соціальної напруги.

Перша фаза соціальної напруги поєднує в собі дві стадії /із трьох/, про які говорить Рухавішніков О.Г. і має такі риси, як приховане незадоволення та занепокоєння, що пов'язані з порушенням звичного способу життя. Саме в цей період відроджуються /рецидивують/ старі, або формуються нові носії соціальної напруги, які чітко усвідомлюють, що зміни обов'язково вплинуть на них особисто або на їх родини. З моменту усвідомлення починається рухливий процес в соціальній структурі суспільства, шляхом розподілу його на три, різноорієнтовані за своєю свідомістю та діями, сили. Перша - це особистості, або соціальні групи, яким властива гнучкість в мисленні та здатність оперативного пристосовуватися до нових умов життєдіяльності завдяки особистісним якостям або високому соціальному статусу /посада, ґах, владні функції/.

Друга сила - ті соціальні суб"екти, які за багатьма причинами, зокрема, вік, низький рівень освіти, відсутність спеціальності, стан здоров'я, консервативність, тощо, не в змозі спокійно сприймати зміну звичного способу життя. Третя - ті прошарки населення,

які є абсолютно байдужими до того, що відбувається в суспільстві. Політичні чи економічні зміни та пов'язані з ними соціальні процеси спонукають першу силу активно діяти задля реалізації своїх особистих або групових інтересів. В ній виділяються дві групи суб'єктів. Одна з них є носієм функціонального, конструктивного групового егоїзму, бо вона, реалізуючи свої інтереси, об'єктивно приносить суспільству певні позитивні результати. Друга - носій деструктивного, дисфункціонального групового егоїзму, тому що задовільняє свої потреби за принципом: "досягнення мети будь-якими засобами". /Див.: Лобанова А.С. Групповой эгоизм: сущность и особенности функционирования в современных условиях.// Менталітет та протиріччя сучасного українського суспільства: політологічні, соціологічні, культурологічні аспекти. -Запоріжжя., 1994 р. -с. 50-51./

Саме ця група і є основним "розпалювачем" соціальної напруги. Адже її енергійна діяльність - це може бути /а в сучасних умовах вже наявно фіксується/ непослідовна соціальна політика, кримінальний бізнес, напівлегальна приватизація, націоналістична істерія, правова безладність, тощо - викликає незадоволення та обурення іншої частини населення, яку, вважаємо "виразчиком" соціальної напруги. Цій силі іманентно властиві такі риси, як накопичення незадоволення, обурення діями тих особистостей /політичних лідерів/ чи груп /організацій/, які стали джерелом змін та реформацій, або своєчасно використали ситуацію задля реалізації своїх потреб. Стану свідомості "виразчика" соціальної напруги характерні стурбованість, незадоволеність і, навіть, образа; поведінці - вимогливість, необачність та безкомпромісність. Це - потенційний "вулкан" соціальної агресії. Третя сила - "спостерігачі", займає нейтральну позицію, чекаючи кращих часів. Домінуюча особливість її свідомості - індеферентність, основний принцип поведінки - соціальний конформізм.

Перехід від першої фази до другої - конфлікту - характеризується загостренням протиріч у суспільстві, катастрофічною поляризацією населення за рівнями прибутку, зубожінням більшості людей, відсутністю адекватної матеріальної винагороди за трудовий внесок. "Виразчики" соціальної напруги починають висувати свої вимоги, демонструвати своє незадоволення різними шляхами - від легітимних методів /мітинги, демонстрації, страйки/ до протизаконних /саботаж, акти громадської напори, бунти, тощо/. Саме друга фаза соціальної напруги і є конфлікт, особливості якого детально досліджені соціологами.

Але, на наш погляд, **всучування** конфлікту не знімає соціальної напруги, тому що не ліквідується повністю її носії - ті сили, які не змогли перемогти в конфліктній ситуації і були вимушені формально дійти спільної угоди зі своїми суперниками. Вони на деякий час гальмують свою діяльність, приховують свої незадоволені інтереси.

Наступна, третя фаза соціальної напруги характеризується розповсюдженням та укоріненням соціальної мімікрії - такого стану суспільної свідомості, коли певні індивіди, групи, організації безпринципно пристосовують до навколишнього соціально-політичного середовища, до нових умов життя задля власної вигоди. Вони можуть піти не тільки на компроміс, а навіть на співробітництво зі своїми недавніми опонентами та супротивниками, маскуючи дійсні прагнення та бажання. Це вкрай небезпечна фаза соціальної напруги, адже вона носить приховану загрозу для суспільного ладу, бо за сприятливих умов "виразники" соціальної напруги активізуються і відновлять діяльність, що буде симптомом першої фази соціальної напруги, але в більш загостреній та безкомпромисній формі.

Таким чином, механізм соціальної напруги набуває циклічного характеру. Це наочно простежується на прикладі українського суспільства. Обмежимо аналіз останнім десятиріччям, протягом якого було два цикли соціальної напруги: перший - 1985-1991 роки, другий - 1992-1996 роки. Фрагментарно охарактеризуємо кожний.

I-й цикл. Перша фаза: 1985-1989 рр. Перебудова, формування "нового мислення", демократизація суспільного життя, перехід промислових підприємств на госпрозрахунок та самофінансування спричинили суттєві зміни в життєдіяльності практично всіх верств населення, що започаткувало /чи відродило/ силові джерела соціальної напруги. Друга фаза: 1990-91 роки. Відзначилася низкою конфліктів, зокрема, мітингами неформальних організацій, страйками різних соціально-професійних груп, вогнищами національних суперечок і, врешті-решт, розпадом Радянського Союзу, тобто відкритими формами соціальної напруги. Третя фаза: 1991-1992 рр. Характерні риси: парад суверенітетів, розбудова незалежної суверенної України, перші кроки до реструктуризації системи господарювання - все це знизило активність носіїв напруги, а пізніше вони соціально мімікрували.

Другий цикл соціальної напруги розпочався першою фазою /1992-1994/, яка перейшла в другу /1994-т.ч./ - коли її "виразники" почали знову легалізуватися шляхом страйків, голодування /працівники освіти, шахтарі, пенсіонери/. Цьому періоду властиві занепад

економіки, непослідовна та недієздатна діяльність законодавчої влади, неспроможність уряду знайти вихід із кризової ситуації. Все це спричинило зниження життєвого рівня майже 70 відсотків населення, навіть зuboжіння певної його частини, почало загрожувати виживанню нації, збереженню її генофонду.

Характерними симптомами другої фази поточного циклу функціонування соціальної напруги стали еміграція наукових кадрів в країни колишнього Союзу та закордон, криміналізація економіки та інших сфер суспільного життя, укорінення хабарництва на всіх, без винятку, рівнях управління. Результати соціологічного дослідження, яке проведено науковцями кафедри соціології Криворізького державно-педагогічного інституту в Криворізькому регіоні протягом лютого-травня 1996 року /вибірка 1200 респондентів репрезентативна за такими ознаками як стать, вік, рівень освіти/ свідчать про те, що серед найважливіших проблем, які сьогодні мають місце в сучасному житті є зростання злочинності - 79 відсотків опитаних, корумпованість державних чиновників - 55 відсотків, егоїзація суспільства - 50 відсотків респондентів. Половина опитаних криворіжців переконана в тому, що в суспільстві до крайньої межі загострилася соціальна напруга, а майже 70 відсотків вважають, що терпіння українського народу не безмежне і в країні назріває соціальний вибух. В якій формі він може статися? На нашу думку, можлива нова хвиля як законних методів протесту проти діяльності владних структур, так і активізація злочинної діяльності кримінальних угруповань. Враховуючи низький рівень відповідальності посадових осіб, який склався сьогодні практично в усіх галузях народного господарства, вважаємо ймовірним подальше зниження технологічної та трудової дисципліни, що може призвести до зростання виробничого травматизму, нещасних випадків і, навіть, катастроф на промислових підприємствах, зокрема, на атомних станціях, шахтах, транспорті. Не виключаємо і терористичні акти. Реально існує загроза громадянської війни. До речі, саме ця проблема серйозно хвилює кожного другого опитаного мешканця Криворізького регіону. Друга фаза соціальної напруги продовжується, а її характер, особливості та наслідки будуть залежати від послідовності та дієвості тих заходів, які буде вжито органами законодавчої та виконавчої влади з метою виводу країни із кризи.

Це лише деякі загальні особливості функціонування соціальної напруги, механізм якої потребує всебічної та досконалої діагностики науково-обґрунтованими методами.